

Wydawnictwo towarzyszące wystawie „Faszination Stadt” *Kulturelle Vernetzung in Europa. Das Magdeburger Recht und seine Städte* (Powiązania kulturowe w Europie. Prawo magdeburskie i jego miasta), red. Gabriele Köster, Christina Link, Heiner Lück. Dresden: Sandstein Verlag, 2018, ss. 520, ISBN 978-3-95498-452-7

Abstract

The Publication Accompanying the Exhibition “Faszination Stadt” *Kulturelle Vernetzung in Europa. Das Magdeburger Recht und seine Städte* (Cultural Net in Europe. Magdeburg Law and Its Towns), eds. Gabriele Köster, Christina Link, Heiner Lück. Dresden: Sandstein Verlag, 2018, 520 pp., ISBN 978-3-95498-452-7

The overview refers to the publication *Kulturelle Vernetzung in Europa. Das Magdeburger Recht und seine Städte* (eds. G. Köster, Ch. Link, H. Lück, Dresden: Sandstein Verlag, 2018). It contains 23 articles devoted to the shaping of urban centres in Central-Eastern Europe, based on an interdisciplinary approach. These centres developed from the 13th through the 18th centuries, following the Magdeburg legal model, under the influence of its legal culture. A similar economic and social context shaped comparable circumstances and transformation trends in these centres, regardless of ethnic diversity. Cities established under Magdeburg law shared a network of cultural links, both material and spiritual. The starting point of most of the texts is the history of urban law, and its transfer and adaptation to new areas. However, they also refer to the legal language, the development of written culture in law, the history of the cities’ inhabitants and ethnic groups, and the history of urban development, archeology, and art.

Keywords: German municipal law, Magdeburg law, reception of law, transfer of law, migrations in the Middle Ages, legal culture

Słowa kluczowe: niemieckie prawo miejskie, prawo magdeburskie, recepcja prawa, transfer prawa, migracje w średniowieczu, kultura prawna

W 2019 r. Muzeum Historii Kultury w Magdeburgu w RFN (Kulturhistorisches Museum Magdeburg) przygotowało wielką międzynarodową wystawę poświęconą procesom urbanizacji średniowiecznej Europy i roli, jaką odegrało w nich prawo magdeburskie. Wspomniane muzeum po zjednoczeniu Niemiec rozwinęło ambitną działalność, organizując kompleksowe wydarzenia, w których nie ogranicza się do tradycyjnych wystaw prezentujących obiekty sztuki materialnej, ale przedstawia je na szerokim tle epoki i jej kultury duchowej. Są to pobudzające do refleksji syntetyczne panoramy o interdyscyplinarnym charakterze. Ważną rolę odgrywają w nich sympozja naukowe oraz wydawnictwa naukowe i popularyzatorskie. Muzeum chętnie podejmuje przekrojowe tematy, specjalizując się w problematyce średniowiecza i wiążąc ją z historyczną rolą Magdeburga oraz Saksonii. W pełni wpisuje się w te założenia wystawa „«Faszination Stadt» – Die Urbanisierung Europas im Mittelalter und das Magdeburger Recht” („«Fascynacja – miasto» – Urbanizacja Europy w średniowieczu i prawo magdeburskie”). Nazwa jest w zamierzony sposób niejednoznaczna. Miasto średniowieczne jest samo w sobie fascynującym fenomenem, godnym przedstawienia i analizy. Urzeczenie jego istotą i możliwościami, jakie otwiera przed ludźmi swoich czasów, okazuje się jednocześnie czynnikiem wyzwalamym nową energię społeczną i kreatywność. „Oczarowanie” miastem buduje świadomość społeczną i staje się przesłanką kolejnych przemian. Tkwią w niej źródła „cywilizacji miejskiej”, z której wyrasta cała współczesna cywilizacja.

Wielorakie aspekty „fascynującego miasta” oraz „fascynacji miastem” łączą się w obszerną sieć konotacji kulturowych, której ważną częścią jest sfera prawna. Prawo jest formą, w którą obleka się „miejska” świadomość. Jej jurydyzacja rodzi instytucje i stabilizuje „miasto”. Jednocześnie prawo tworzy schematy i wzorce postępowania, kanały i reguły dyfuzji informacji, a także standardy zmian. Działają one, dopóki istnieją stosunki prawne. Oboma aspektami zajmują się dwie publikacje. Jedną z nich jest bardzo obszernym i stojącym na wysokim poziomie edytorskim katalogiem wystawy, na której eksponowano prawie 350 dzieł sztuki, artefaktów, dokumentów i rękopisów ze zbiorów 100 placówek muzealnych z 12 państw Europy Środkowej i Wschodniej. Jego ważną częścią są wprowadzenia naukowe i komentarze, które ich dotyczą.

Druga publikacja nosi tytuł *Kulturelle Vernetzung in Europa. Das Magdeburger Recht und seine Städte* (Powiązania kulturowe w Europie. Prawo magdeburskie i jego miasta) i jest zbiorem 23 artykułów naukowych pióra 24 autorów. Jej redaktorami są Gabriele Köster (dyrektor zespołu muzeów w Magdeburgu), Christina Link (kurator wystawy) i Heiner Lück (profesor Uniwersytetu w Halle i Wittenberdze oraz w Saskiej Akademii Nauk).

Sensu terminu *kulturelle Vernetzung* nie oddają w pełni polskie „powiązania kulturowe”. Niemiecka nazwa nawiązuje do pojęcia społeczeństwa sieciowego, które we współczesnej socjologii odnosi się do struktury społecznej opartej na sieciach wzajemnych powiązań istniejących w sferze całościowo rozumianej kultury. „Usieciowienie” relacji, struktur i więzi społecznych jest charakterystycznym skutkiem przekształceń wywołanych rozpowszechnieniem nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych i jako zjawisko samo prowadzi do nieznanych wcześniej form organizacji społeczeństwa. Przyjmuje się, że tradycyjne wspólnoty średniowieczne były oparte na związkach grupowych, a nie sieciowych. Relacje te nie pozostają jednak wobec siebie w opozycji. Zjawiska „usieciowienia” zawsze występowały w naturalny sposób w społecznościach

ludzkich. Stworzone w nich więzi istniały równoległe z powstałymi w wyniku działania innych mechanizmów. Zasięg i formy sieci zależą od sposobów komunikowania się ludzi i możliwości technicznych w tym zakresie. Ograniczenia w kontaktach osobistych wynikają z przeszkody przestrzeni i czasu i pokonywane są w znacznej mierze przez kontakty pisemne, a współcześnie przez środki zdalnej komunikacji. Niezmiennie uwarunkowania i funkcjonalny charakter sieci powodowały, że zjawiska „usieciowienia” przebiegały samorzutnie, wykazując znaczne podobieństwa niezależnie od epoki. Sieci mogły być również przedmiotem zainteresowania władzy publicznej i były przez nią wykorzystywane, a nawet tworzone, o ile służyły jej interesom. Na „usieciowienie” w sferze publicznej oddziaływały więc czynniki polityczne, formy władzy i instytucjonalnych zależności pomiędzy jej podmiotami. Często wiązały się one z procesami kolonizacji na znacznym obszarze, w którym obok siebie funkcjonowały historyczne centrum (metropolia) i mniej lub bardziej od niego niezależne strefy peryferyjne¹. Podobne mechanizmy społeczne, a często również zbliżone formy instytucjonalno-prawne, występowały w tym zakresie już w starożytności na obszarach kolonizacji greckiej czy fenickiej, a w niedawnych czasach w imperiach kolonialnych (zwłaszcza w Brytyjskiej Wspólnocie Narodów). Na obszarze oddziaływania prawa niemieckiego pierwotną sieć wyznaczały szlaki handlowe, a miasta były jej węzłami. Wynikające z nowych form aktywności ludzkiej, podziału pracy i związanych z tym kontaktów zjawiska „usieciowienia” miały w nich równie fundamentalny wpływ na „cywilizację miejską”, jak dzisiaj ma na współczesne społeczeństwa wykorzystanie powiązań teleinformatycznych.

Dalszą aktualną konotacją, do której prowadzi niemiecki tytuł publikacji, jest *networking*, czyli kompleks zjawisk polegających na pomnażaniu i wykorzystywaniu kapitału społecznego i kulturowego w uformowanym strukturalnie społeczeństwie w oparciu o przepływ i wymianę zasobów, informacji i wiedzy. Analizowane są one w różnych sferach aktywności głównie od strony socjologiczno-ekonomicznej: przede wszystkim zawodowej, edukacyjnej i zarządzania kryzysowego. *Networking* bazuje na współpracy, zaufaniu i solidarności, na wzajemnej pomocy oraz wsparciu i funkcjonuje dzięki sieci trwałych relacji personalnych i instytucjonalnych, korzystnych dla wszystkich uczestników. Ich charakter kształtuje się w praktyce, formalizują się powoli i pozostają w zasadzie poza obszarem normatywnej ingerencji państwa, choć bywają niekiedy regulowane, na przykład korporacyjnie. Mamy z nimi do czynienia także w średniowieczu.

Specyfika średniowiecznych struktur społecznych wyznaczała powiązaniom sieciowym miejsce wewnątrz stabilnych grup społecznych. Z jednej strony zmierzały one do zachowania wspólnej tradycji, z drugiej – dążyły do uzgadniania, a nawet ujednoczenia wzorców i standardów postępowania, a także ich doskonalenia. Ich rozprzestrzenianiu i utrwalaniu służyły kontakty bezpośrednie na gruncie podobnej aktywności gospodarczej i społecznej, m.in. migracje, podróże handlowe, wędrowni adeptów rzemiosła, a także coraz bardziej powszechna znajomość pisma, ułatwiająca dyfuzję form i treści prawa oraz upodobnianie orzecznictwa sądowego. Zachowując partykularyzm osobowy, przewyciężano jednocześnie partykularyzmy terytorialne. Zjawiska te, będąc czynnikiem sprawczym dla innych, wpisywały się w przemiany całościowe.

¹ Charakter sieciowy mają nie tylko struktury koordynujące i ujednoczające mechanizmy działania podobnych organizmów pozbawionych scentralizowanego zarządu, ale również hierarchicznie uporządkowane struktury administracji o władczym charakterze. Przejście pomiędzy nimi jest dosyć płynne.

Szczególną płaszczyznę odniesienia dla omawianej publikacji stanowi prowadzony pod kierunkiem Lücka w latach 2004–2020 projekt badawczy Saskiej Akademii Nauk: „Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas”. Ujmował on prawo sasko-magdeburskie jako kulturowy czynnik kształtujący i łączący porządki prawne na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej. Zakres projektu wykraczał poza tradycyjną analizę historyczno-prawną. Wynika to z holistycznego rozumienia kultury. Nie chodzi więc o samą treść norm ani nawet o kulturę prawną, ale o przedstawienie ich jako części uświadomionego dorobku ludzi żyjących w określony sposób w danej epoce na pewnym obszarze w zdefiniowanych warunkach społeczno-gospodarczych. Wszystkie elementy ich egzystencji, kultury materialnej i duchowej łączą się ze sobą, gdyż istotnie wpływają na siebie i są jednocześnie efektem wzajemnego oddziaływania. Dochodzi do tego analiza podłoża i uwarunkowań tego oddziaływania, trybów komunikowania się w ramach grupy, a w szczególności języka norm i sposobu ich dyfuzji (transferu i recepcji). Założenia projektu znajdują wyraz w programie wystawy i w treści omawianej publikacji. Odzwierciedlają się w niej zarówno dawne metody historii prawa, jak i nowe ujęcia innych dyscyplin nauki. Warto zwrócić przy tym uwagę, że podobne tendencje widoczne były we wcześniejszych pracach osób związanych z realizowanym programem². Należą one do kręgu ukształtowanego z biegiem lat wokół wydziału prawa Uniwersytetu w Halle i Rolfa Lieberwirtha przez jego uczniów i współpracowników (głównie Lücka). Do ich osiągnięć należy m.in. seria wydawnicza *Ius saxonico-maideburgense in Oriente*, zapoczątkowana w 2008 r. w wydawnictwie Walter de Gruyter i włączona do projektu. Do tej pory opublikowano pięć tomów poświęconych zagadnieniom rozprzestrzeniania się prawa saskiego i magdeburskiego w Europie Środkowej i Wschodniej oraz szczegółowym badaniom nad dziejami prawa niemieckiego (jak również języka prawnego) w Polsce, na Węgrzech i w Rumunii, a także w Czechach i na Słowacji oraz Zwierciadła Szwabskiego na obszarze naddunajskim. Zapowiedziane są jeszcze trzy tomy – o prawie niemieckim i języku prawnym źródeł na Białorusi i na Litwie, na Ukrainie i w Rosji oraz tom podsumowujący badania i ustalający dalsze ich perspektywy³.

Przedstawiana publikacja jest pokłosiem międzynarodowej konferencji naukowej „Das Magdeburger Recht und seine Städte” zorganizowanej w dniach 5–7 października 2017 r. w Muzeum Historii Kultury w Magdeburgu. Miała ona interdyscyplinarny charakter i obejmowała zagadnienia z zakresu historii prawa, społeczeństwa, kultury

² Zob. m.in. Lück, Puhle, Ranft, *Grundlagen*, 322 (kilkanaście artykułów będących owocem prac konferencji z 2005 r.).

³ Lück, Eichler, *Rechts- und Sprachtransfer* (materiały konferencji naukowej w Lipsku z 2003 r.); Bily, Carls, Gönczi, *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Polen*; Carls, Gönczi, *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Ungarn*; Balogh, *Schwabenspiegel-Forschung* (materiały konferencji naukowych w Segedynie z 2008 i 2012 r. poświęconych głównie wpływom Zwierciadła Szwabskiego i Saskiego na prawo węgierskie); Bily, Carls, Gönczi, Lazar, *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Tschechien*. Pozostałe tomy „terytorialne” mają tak samo być autorstwa Carlsa, Gönczi i Lazar i realizować podobny schemat badawczy, wzbogacony pierwiastkiem językoznawczym. Wątpliwości budzi podzielenie przedmiotu badań według aktualnej mapy Europy i obecnych etnosów. Poprawność polityczna jest przeszkodą dla jednolitej perspektywy i utrudnia stworzenie spójnego obrazu kulturowego całego obszaru. Autorzy koncepcji powołują się na wzór przyjęty w pracy: Coing, *Handbuch der Quellen*. Zob. Gönczi, Lazar, „Slavistik”, 75 (przyp. 13). Wspomniana praca ma jednak inny cel i charakter, a kryterium porządkujące źródła nie każe zamykać w dzisiejszych granicach ich oddziaływania. Być może ostatni tom serii scali rozproszone ustalenia.

oraz badań archeologicznych. Magdeburskie centrum wystaw średniowiecznych zorganizowało ją wspólnie z Saską Akademią Nauk. Program konferencji, podobnie jak plan publikacji, przewidywał 23 referaty. W publikacji nie znalazł się jeden z referatów dotyczących Węgier, zastąpił go artykuł o zbliżonej treści. W pozostałych przypadkach tematy są te same, choć czasem w nieco innym ujęciu lub zakresie rozszerzonym o nową perspektywę badawczą. W sumie publikacja ma jednak charakter zbioru materiałów konferencyjnych. Warto zauważyć, że ukazała się jeszcze przed otwarciem wystawy⁴.

Składa się ona ze wstępu wydawców tomu, który wyjaśnia okoliczności jego powstania i założenia edytorskie (s. 8–11), dwóch tekstów wprowadzających o ogólnym charakterze i 21 artykułów podzielonych na sześć działów tematycznych. Zatytułowane są one kolejno: „Obszary prawa i jego przenoszenie” (Rechtsräume und Rechtstransfer), „Przyswajanie i opracowywanie prawa” (Rechtsaneignung und Rechtsbearbeitung), „Ustrój miast” (Stadtverfassung), „Grupy społeczne w społeczeństwie miejskim” (Soziale Gruppen der Stadtgesellschaft), „Wykształcenie i kultura pisana” (Bildung und Schriftkultur), „Przestrzenie miejskie” (Stadträume). Bogactwo tematyki wynika z szerokich założeń konferencji, a podział jest rezultatem poszukiwania „wspólnych mianowników” dla prac o różnorodnej treści. Przyjęty układ działów jest racjonalnym, ale tylko jednym z możliwych wariantów⁵.

Tom otwiera ogólne opracowanie Lücka o prawie sasko-magdeburskim między Łabą a Dnieprem jako zjawisku kulturowym („Das sächsisch-magdeburgische Recht zwischen Elbe und Dnjepr. Rechtstransfer als verbindendes europäisches Kulturphänomen”, s. 13–27). Autor omawia w nim pojęcia używane do analizy prawa średniowiecznej Europy Środkowo-Wschodniej, jego przenoszenia i recepcji. „Transfer prawa” jest źródłem spójności kulturowej, nie oznacza ona jednak jednolitości normatywnej w „rodzinie praw”. Na obszarze oddziaływania prawa sasko-magdeburskiego (11 współczesnych państw) istniało podobne podłoże społeczne „wędrówki” prawa i zbliżone mechanizmy transferu. Wielkie bogactwo jego form i wariantów w ciągu sześciuset lat oddziaływania utrudnia postulowane określenie kryteriów „rodziny” i przynależności do niej danego prawa lokalnego.

Tekstem wprowadzającym jest też praca Berndta Schneidmüllera o roli miasta jako czynnika sprawczego rozwoju prawa i sile oddziaływania Magdeburga („Die Geschichte der Stadt als Wurzel des Rechts. Magdeburgs Strahlkraft im spätmittelalterlichen Europa”, s. 29–53). Wychodząc od analizy aparatu badawczego, przedstawia on moc przyciągania modelu prawa powstałego w Magdeburgu i jego związki z historią miasta i wyobrażeniami o niej kolejnych pokoleń miejskich elit. Pojęcia interkulturowości, multikulturowości czy akulturacji powstały w rezultacie badań współczesnych społeczeństw. Dla odnowienia warsztatu naukowego sięga się po nie przy analizie zjawisk przeszłości, w szczególności rozpowszechniania się prawa. Ich przydatność jest jednak ograniczona z uwagi na odmienność dawnych społeczeństw. Przyjęcie obecnego rozumienia wnosi do badań elementy ahistoryczne i rzutuje na interpretację swoistych uwarunkowań. Również pojęcie „transferu prawa” wymaga krytycznej refleksji, jeśli ma być stosowane jako część pozornie uniwersalnej siatki pojęciowej.

⁴ Zob. uwagę Rasche, „Kulturelle Vernetzung”, 122.

⁵ Oestmann, „Kulturelle Vernetzung”, 520, określa to jako „geschicht zusammengestellte Sektionen”.

Dział dotyczący przestrzeni oddziaływania prawa i przenoszenia jego norm otwiera praca Stephana Dusila, która też dotyczy głównie kwestii pojęciowych i metodologicznych („Stadtrechtsfamilien, Rechtsräume und die Verbreitung des Magdeburger Rechts. Überlegungen zu Konzepten”, s. 57–77). Analiza późnośredniowiecznego prawa i sądownictwa westfalskiego miasta Soest, oddziałującego na sąsiednie obszary, wzbogaca je o historyczną perspektywę kształtowania się pojęcia „rodziny praw” miejskich i ich „obszarów”. Wpływ Soest obejmuje niewielkie terytorium, ale jego mechanizm jest typowy i powszechny w tym okresie. „Pokrewieństwo” nie oznacza jednolitości, zawsze ma indywidualnie określoną treść. Kategorie „Stadtrechtfamilie” czy „Rechtsraum” wskazują na istnienie związków, ale mają niewystarczającą „zawartość hermeneutyczną”. Dopiero badanie poszczególnych elementów wspólnej kultury pozwala na nazwanie jej odpowiednim terminem. Jego obciążeniem są utrwalone konotacje pojęciowe i doktrynalne (polityczne). Nowa perspektywa winna ujmować udokumentowane w świadomości ludności powiązania ośrodków, uwzględniać przekłady prawa wraz z ich modyfikacjami oraz czynniki jego ewolucji na tle całości kultury miejskiej.

Kolejny artykuł w tym dziale, ponownie pióra Lücka, przedstawia sądy wyższe i sądy ławnicze jako ośrodki stosowania i rozpowszechniania prawa sasko-magdeburgskiego („Oberhöfe und Schöffentühle als Anwendungs- und Verbreitungszentren des sächsisch-magdeburgischen Rechts”, s. 79–99). Autor analizuje pojęcie sądów wyższych jako miejskich organów kolegialnych (od schyłku średniowiecza zależnych jednak od władców terytorialnych) wydających na wniosek stron orzeczenia w formie pouczeń, porad, wskazań i interpretacji prawa oraz informacji o treści norm. Najczęściej organy te pełniły także zwyczajne funkcje wymiaru sprawiedliwości. Ich status wynikał z decyzji władzy zwierzchniej (np. przywileju), a czasem opierał się na uznanym zwyczaju. W kręgu prawa sasko-magdeburgskiego funkcję sądów wyższych pełniły sądy ławnicze niektórych miast, które wpływały na stosowanie prawa w obszarze swojego oddziaływania również przez ortyle. Przedstawiając krótkie charakterystyki wyższych sądów ławniczych w Magdeburgu, Lipsku, Dohnie, Krakowie i w Litomierzycach, autor widzi w istnieniu tej instytucji źródło pokrewieństwa i przynależności do – dyskutowanej w publikacji – kategorii „rodziny praw”.

Roman Czaja jest autorem pracy o wpływach prawa sasko-magdeburgskiego na ziemiach zakonu krzyżackiego („Der Deutsche Orden und die Städte. Landesausbau als Rahmen des Rechtstransfers”, s. 101–13). Władze krzyżackie lokowały miasta na prawie magdeburgskim od XIII w. (Toruń, Chełmno). Proces przejmowania prawa był długotrwały, a jego źródła często przetworzone (wpływy śląskie). Scentralizowany charakter państwa zakonnego ograniczał związki prawne z miastami macierzystymi (również z Lubeką). Stąd szczególna rola Chełmna i tamtejszego sądu, mogącego jako sąd wyższy zwracać się do Magdeburga, oraz jego znaczenie jako centrum „sieci prawa” w miastach Zakonu. W okresie konfliktu mieszczaństwa z władzami zakonnymi zachowanie związku z Magdeburgiem i sięganie do jego autorytetu było ważnym instrumentem politycznym.

Artykuł autorstwa Katalin Gönczi jest przeglądowną prezentacją obecności prawa sasko-magdeburgskiego w Królestwie Węgier od XII do XVI w. („Zum kulturellen Erben Ostmitteleuropas. Der Transfer des sächsisch-magdeburgischen Rechts in das Königreich Ungarn”, s. 115–25). Autorka wskazuje mechanizmy „transferu prawa”, syg-

nalizuje znaczenie osadnictwa na prawie niemieckim i powiązań handlowych z ośrodkami tego prawa. Dla Górnych Węgier, a zwłaszcza Spiszu i wschodniej ich części, zasadniczą rolę miały związki z Małopolską i Krakowem. Podobną funkcję pełniła „sieć” kontaktów w przenoszeniu prawa górniczego. Przenikanie prawa nasiliło się w okresie sporządzania jego spisów i wprowadzenia pisemności postępowania. Swoją wagę miały także studia i *peregrinationes academicae* późniejszych elit oraz obieg wydawniczy. Choć większość poruszanych zagadnień dotyczy obszarów dzisiejszej Słowacji i Rumunii (saski Siedmiogród), autorka słusznie ujmuje je z perspektywy granic średniowiecznego państwa węgierskiego.

Dział kończy praca Wielanda Carlsa poświęcona zagadnieniu kontaktów sądów miast na prawie magdeburskim z sądem ławniczym w Magdeburgu („Rechtsanfragen und Rechtssprüche. Zur Praxis des Rechtsverkehrs mit dem Magdeburger Schöppenstuhl”, s. 126–43). Ma charakter syntezy opartej na źródłowych badaniach licznych wyroków i pouczeń magdeburskich (oryginałów i odpisów) z zasobów archiwalnych Wrocławia, Görlitz, Świdnicy i Legnicy (niezachowanych w samym Magdeburgu). Autor przedstawia organizację i strukturę organów miasta (rady i ławy), a na przykładzie Świdnicy – mechanizm przyjmowania prawa od miasta macierzystego. Opisuje też sposoby komunikowania się z ławą magdeburską, obieg dokumentów, zasady pokrywania kosztów postępowania, a także typową formę odpowiedzi i budowę orzeczeń oraz ich zakres przedmiotowy. Archiwa Görlitz i Wrocławia pozwalają na szacunki intensywności obrotu sądowego z Magdeburgiem (przeciętnie cztery sprawy rocznie w XV i w pierwszej połowie XVI w.). Carls odnosi się też do roli zbiorów i opracowań magdeburskich orzeczeń w rozpowszechnianiu prawa magdeburskiego i postuluje wydanie zachowanego w archiwach orzecznictwa.

Część tomu dotyczącą przyswajania i przekształcania prawa otwiera praca Macieja Mikuły o śląsko-małopolskiej tradycji rękopiśmiennej Weichbildu magdeburskiego („Magdeburger Weichbildrecht in seiner schlesisch-kleinpolnischen Fassung, Anmerkungen zur Autorschaft und Textevolution”, s. 147–65). Jest to staranne opracowanie źródłowe poświęcone analizie sześciu niemieckojęzycznych rękopisów *ius municipale Magdeburgense* pochodzących z XIV i początków XV w. (dwa mają wersję łacińską obok niemieckiej). Jednym z celów badań jest ustalenie filiacji rękopisów oraz dróg przenikania do poszczególnych redakcji nowych elementów tekstu i ich pochodzenia. Na przełomie XIII i XIV w. istniał zapewne wspólny archetyp rękopisów „redakcji śląsko-małopolskiej” (termin proponowany przez autora z uwagi na ich pochodzenie i obszar ewolucji), który stał się źródłem wszystkich późniejszych wersji niemieckich i łacińskich. Rozbudowany schemat wykazuje wzajemne związki kolejnych „pokoleń” rękopisów. W najbardziej rozbudowanej linii istniał zapewne jeszcze jeden wczesny, „macierzysty” dla innych manuskrypt, który się nie zachował. Autor zajmuje się też kwestią udziału w poszczególnych redakcjach Konrada z Opola. Dwie z nich można łączyć bezpośrednio z jego osobą, inne pośrednio. Brak jest dowodów, by pochodził od niego rękopis wyższego sądu prawa niemieckiego, jedyny, który wywodzi się dokładnie od archetypu.

Bernd Kannowski jest autorem następnego opracowania, w którym zajmuje się głosem do Zwierciadła Saskiego Johanna von Bucha i uzupełnieniami do niej Christopha Zobela („Die Buch'schen Glosse und die Zobel'schen Additionen”, s. 167–81). „Głosa

Bucha” (z 1325 r.) jest komentarzem do Zwierciadła Saskiego napisanym przez wykształconego w Bolonii legistę. Odwołuje się szeroko do źródeł prawa rzymskiego oraz prawa kanonicznego „uzasadniających” normy Zwierciadła i sama jest zromanizowana pojęciowo. Uważa się, że po Zwierciadle Saskim i Szwabskim była w późnym średniowieczu najczęściej stosowanym tekstem prawnym. Znaczenie utrzymała również później. Każda z 31 drukowanych edycji Zwierciadła Saskiego jest opatrzona zromanizowanym komentarzem Bucha. Trwałe zainteresowanie tym dziełem było impulsem do jego aktualizacji. Największy zasięg miały uzupełnienia lipskiego prawnika Zobela, po raz pierwszy wprowadzone w edycji Landrechtu, Lehnrechtu i Weichbildu z 1535 r. Uwspółcześniła ona język glosy i miała jeszcze pięć kolejnych wydań. Prawie dwieście *additiones* (w większości łacińskich) wykazywało wpływ aktualnej praktyki i później zwrótnie na nią oddziaływało. Kannowski prezentuje analizę przykładowych fragmentów glosy i uzupełnień Zobela, ukazując metodę integracji normatywnych elementów Zwierciadła z komentarzem i dwieście lat późniejszymi dodatkami osadzonymi już w *ius commune*. Wobec niedawnego (2002 i 2006 r.) krytycznego wydania glosy do obu części Zwierciadła Saskiego autor wyraża nadzieję, iż również glosa do Weichbildu magdeburgskiego doczeka się podobnego opracowania.

Kolejny tekst tomu wyszedł spod pióra Danuty Janickiej. Przedstawia ona Korekturę Pruską z 1598 r. jako pomnik prawa, którego przyjęcie zamyka faktycznie, a także symbolicznie, proces ewolucji prawa niemieckiego na obszarze Polski („Die Preußische Korrektur von 1598. Unterbrechung der historischen Entwicklung des deutschen Rechts auf polnischem Territorium”, s. 183–93). Praca ujmuje genezę, przedmiot i znaczenie tej ograniczonej treściowo i terytorialnie, ale niezwykle ważnej kodyfikacji, przywołując przy tym w szerokim zakresie rezultaty badań nauki polskiej. Modyfikując na korzyść szlachty Prus Królewskich przepisy prawa chełmińskiego, zwłaszcza spadkowego i z zakresu rodzinnych stosunków majątkowych, Korektura regulowała poza tym ustroj sądów i prawo procesowe w celu usprawnienia wymiaru sprawiedliwości. Dostosowywała do potrzeb pruskich elementy prawa niemieckiego (chełmińskiego), polskiego, litewskiego i rzymskiego. Stała na wysokim poziomie, co spowodowało, że stosowano ją pomocniczo (do XVIII w.) w trybunałach koronnych, przedrukowywano dla potrzeb Korony i przywoływano ją w pismach prawników. Należała do znaczących osiągnięć szesnastowiecznego nurtu kodyfikacji praw także w wymiarze europejskim.

Dział zamyka językoznawcze opracowanie, w którym Marija Lazar zajmuje się średniowiecznymi technikami przekładu tekstów prawnych („Übersetzen, übertragen, deuten. Übersetzungspraktiken als Einflussfaktor für den Transfer des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Ostmitteleuropa”, s. 195–211). W miarę rozszerzania się formy pisemnej w orzecznictwie i spisach prawa oraz przenikania ludności słowiańskiej do miast posługujących się wcześniej w dokumentach wariantami średniowiecznego języka niemieckiego (a z czasem także łaciną) pojawiają się w nich około 1440–1460 r. zapiski sądowe w językach ludności słowiańskiej, a w latach 1460–1480 przekłady prawa miejskiego na te języki. Ustalenia oparte są na wyrzutowych danych z Litomierzyc i Żyliny, a także trzech miejscowości z pogranicza Śląska i Małopolski oraz Lwowa. Materiał językowy przedstawiony w analizie pochodzi tylko z dwu pierwszych. Jest ograniczony ilościowo, a przy tym niejednorodny. Autorka ustala na jego podstawie prawidłowości w tworzeniu nazewnictwa w językach miejscowych, we wprowadzaniu

do nich nowych form gramatycznych i w naśladownictwie składni niemieckiego oryginału. U podstaw leży przyjęcie zasady tłumaczenia dosłownego („słowo w słowo”). W średniowieczu brak tłumaczeń ekwiwalentnych oraz „retorycznych”. Pojawiają się dopiero wraz z humanizmem. Pisząca o średniowieczu autorka antycypuje to, by pozostać w zgodzie z tytułem, mówiąc o tłumaczeniu, przekładzie i wyjaśnianiu jako podstawowych technikach transferu tekstu prawnego na nowy grunt językowy. Kwestie językowe są istotne w badaniach rozprzestrzeniania się prawa. Nabierają wartości, gdy analiza językoznawcza łączy się z analizą przemian tożsamości kulturowej ludności i uwzględnia badania wczesnej historii ksiąg sądowych, a także źródeł wsi na prawie niemieckim.

Kolejny dział dotyczący ustroju miast rozpoczyna praca Gerharda Dilchera, ukazująca w kontekście zachodnioeuropejskim podłoże ich rozwoju i przesłanki ewolucji prawa miejskiego („Die kommunale Stadtverfassung des Mittelalters als europäisches Modell”, s. 215–33). Mowa jest także o formowaniu się tożsamości stanu mieszczańskiego. Dilcher przedstawia tytułowe zagadnienia w myśl własnej typologii, którą wyznaczają pojęcia: ustrój (podmioty sprawujące władzę, jej formy i treść), prawo (jego zasady i regulacje oraz wymiar sprawiedliwości), wolności (ujęte w spisany, normatywny porządek, gwarantujące ochronę osób i mienia, a także swobodę działalności wytwórczej i handlowej) i pokój wewnętrzny (chroniący przed stosowaniem przemocy). Omawia ich wzajemne związki, ułatwiające przenikanie modelu organizacji miast z obszaru Italii na północną stronę Alp, a następnie do Europy Środkowej, Wschodniej i Północnej. Model ten zapewniał autonomię wobec władz zewnętrznych, a „homogeniczne” normy gwarantowały wspólne interesy mieszczaństwa. Autor podkreśla jednocześnie jego „równościowe” aspekty skierowane do wewnątrz, utrzymywanie spójności i kontrolę wprowadzania „obcych” w ramy miejskich społeczności.

Tekst Matthiasa Puhlego poświęcony jest „zmaganiom o władzę” pomiędzy radą i ławą w średniowiecznym Magdeburgu („Rat und Schöppenstuhl. Das Ringen um die Macht im mittelalterlichen Magdeburg”, s. 235–45). Artykuł źródłowo objaśnia początki Magdeburga, a następnie etapy formowania się organów władzy miejskiej. Ukształtowanie się „kolegium członków ławy” i niezależnej od „pana miasta” (arcybiskupa) rady miejskiej ze stale poszerzanymi i przejmowanymi od niego uprawnieniami następuje ostatecznie przed końcem pierwszej połowy XIII w. Od końca XIII stulecia rada ma prawo do samodzielnego zwoływania zgromadzenia obywateli, co wskazuje na przewagę w systemie władz miejskich. Napotyka ona jednak dalej opór ławy, za którą stoi arcybiskup. W trwających jeszcze kilka dziesięcioleci konfliktach po stronie rady bierze udział starszyzna cechowa. Rada uzyskuje w końcu dominację i przejmuje niektóre kompetencje ławy. Następuje też między nimi całkowity rozdział personalny.

W kolejnej pracy Jolanta Karpavičienė przedstawia zarys dziejów prawa magdeburckiego na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego i określa jego wpływ na kształtowanie się tożsamości stanu mieszczańskiego („«Nach unserem Magdeburger Recht». Zur Frage der stadtbürgerlichen Identität im Großfürstentum Litauen”, s. 247–65). Panorama obejmuje okres od połowy XIII w. do 1840 r., gdy prawo magdeburckie przestało mieć zastosowanie w praktyce. Autorka omawia specyfikę rozległego, słabo zaludnionego i silnie zróżnicowanego wewnętrznie regionu o niewielkiej liczbie miast. Ma ona znaczenie dla mechanizmów przenikania prawa niemieckiego. Jego „transfer”

zaczyna się późno, w sytuacji długotrwałego konfliktu z niemieckimi strukturami zakonnymi, a osadnictwo niemieckie odgrywa w nim niewielką rolę. Prawo przechodzi na Litwę w postaci „drugiej generacji”, przetworzone przez prawo chełmińskie i praktykę na ziemiach Korony. Bezpośrednich związków z Magdeburgiem nie ma. Praca koncentruje się na ustroju Wilna, Kowna i Troków oraz ich mieszczaństwie, daje też jednak przykłady z mniejszych ośrodków etnicznej Litwy. Odrębność prawna staje się na tym terenie wyróżnikiem własnego statusu i tożsamości, tak samo jak urzędy i symbole władzy miejskiej. Autorka podkreśla, że współczesna Litwa, wzmacniając historyczne racje państwowości, traktuje obecność prawa magdeburskiego na jej terytorium jako symbol przynależności do zachodniego kręgu kulturowego.

Praca Olgi Kozubskiej-Andrusiv zawiera z kolei refleksje o współczesności szukającej w prawie magdeburskim tradycji niezbędnych państwu ukraińskiemu (wolnościowych i demokratycznych). Autorka przedstawia stan badań nad nim, a następnie losy jego recepcji i stosowania na ziemiach dzisiejszej Ukrainy („Das Magdeburger Recht in den historischen Ländern der heutigen Ukraine. Historiografie – Rezeption – Nachleben”, s. 267–281). Badania przedstawione są wyłącznie z „ukraińskiej perspektywy”, co ogranicza ich obraz. W części poświęconej recepcji autorka zajmuje się Rusią Kijowską (!), a potem przechodzi do księstwa włodzimiersko-halickiego, którego władcy zapragnęli zmieniać swoje państwo „na wzór zachodnich sąsiadów” i sięgnęli po prawo niemieckie. Zabezpieczając fiskalne i polityczne cele władzy, gwarantowało ono osiedlanym „wspólnotom zamożnych ludzi” niezależność od istniejącego „prawnego i społecznego systemu Rusi”. Procesy zachodzące w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV w. „w Galicji i na Wołyniu” były podobne do znanych z innych obszarów Europy Środkowo-Wschodniej. Dalsza część przedstawia nadania prawa magdeburskiego we „wcielonym do Królestwa Polskiego księstwie halickim” (w istocie przywilej dla Lwowa), a później daje zestawienie lokacji miast dzisiejszej Ukrainy od XIV do XVIII stulecia. Po ugodzie perejasławskiej prawo niemieckie zostało potwierdzone na terytorium włączonym do Rosji. Opracowanie Kozubskiej-Andrusiv jest jednocześnie ogólne i ogólnikowe. Konieczna skrótowość nie powinna jednak pozbawiać odpowiedniej perspektywy i wnikliwości. Widoczne są też, tak jak i w poprzednim tekście, trudności przyporządkowania dzisiejszym państwom jednolitego dziedzictwa dawnych.

Dział omawiający miejskie grupy społeczne obejmuje dwie prace. W pierwszej Jürgen Heyde mówi o prawie magdeburskim i społeczności migrantów na przykładzie Ormian we Lwowie i Krakowie („Armenier in Lemberg und Krakau. Städtische Migrationsgesellschaften und Magdeburger Recht”, s. 285–97). Wspólnota Ormian we Lwowie była dość liczna i odgrywała znaczną rolę w życiu gospodarczym miasta, poczynając od XIV w. Przywilej lokacyjny sankcjonował pobyt we Lwowie grup przybyszów i dopuszczał organizację wspólnot etniczno-religijnych. Nie kolidowało to z przyjętym jednocześnie zasadniczym ustrojem miasta na prawie niemieckim. Ormianie mieszkali we własnej dzielnicy, byli skupieni we własnej gminie (jej zwierzchność autor porównuje do rady miejskiej), we własnych sądach stosowali osobne prawo. Władze miejskie utrzymywały swoje uprawnienia wobec wszystkich obywateli, także przy ich reprezentowaniu na zewnątrz. Relatywne osłabienie gminy ormiańskiej w drugiej połowie XV w. łączy się z dążeniem do integracji i przyjmowaniem przez Ormian obywatelstwa miejskiego. O Ormianach w Krakowie nie da się wiele powiedzieć. Przywilej lokacyjny nie

zakładał wieloetniczności miasta. Znajduje ona ograniczone potwierdzenie dopiero od końca XIV w. W źródłach miejskich są tylko sporadyczne informacje o Ormianach. Nie tworzą oni gminy, nie mają samorządu, wtapiają się dość szybko w społeczność miejską. Wątpliwe, czy na podstawie losów dużej wspólnoty w jednym miejscu i pojedynczych osób w innym da się ustalić jakieś prawidłowości. Dotyczy to zarówno kwestii historycznoprawnych, jak i społecznych (tożsamości kulturowej).

Praca Zdzisława Nogi dotyczy grup społecznych w miastach małopolskich. Ich niesłowiańscy mieszkańcy są przedstawieni pod kątem tożsamości etnicznej („Soziale Gruppen in Städten Kleinpolens in vorindustrieller Zeit. Deutsche und Juden”, s. 299–311). Noga przedstawia dzieje ich osadnictwa w centrach miejskich Małopolski do upadku I Rzeczypospolitej. Wskazuje na stały wzrost ich liczby (243 około 1700 r.) i charakteryzując je, koncentruje się na największych, z których pochodzi większość źródeł (przede wszystkim na Krakowie). Dzieje „grupy Niemców” przedstawione są w ujęciu politycznym i kulturowym na tle szerszego obrazu społeczeństwa. Autor dokonuje szacunków liczbowych i wskazuje konflikty interesów wewnątrz ludności miejskiej i między poszczególnymi miastami. Mówi o akulturacji nowych imigrantów. Do znaczącej „przemiany społecznej i etnicznej” dochodzi dopiero w XVI stuleciu, gdy pozycja niemieckich elit miejskich słabnie i intensyfikują się procesy polonizacji. Historia gmin żydowskich między XIV a XVIII w. jest przedstawiona w podobny sposób jak dzieje grupy niemieckiej. Autor podkreśla gospodarcze znaczenie Żydów, brak większych konfliktów na podłożu etnicznym, a także funkcjonowanie samorządu gmin żydowskich. Ich liczba rośnie z co najmniej 14 około 1500 r. do prawie 100 pod koniec XVII w. Syntetyczne ujęcia pracy są interesujące i przydatne dla ustalenia ogólnej perspektywy poznawczej.

Dział o piśmie i szerzeniu wiedzy rozpoczyna opracowanie Martina Kintzingera. Przedstawia ono rolę pisemności źródeł i aktów prawnych w rozwoju kultury miejskiej i ewolucji miejskich instytucji („Schrift und Recht in der Stadt. Wissenspolitik im Spätmittelalter”, s. 315–31). Przywileje („prawa szczególne”) i „instytucje średniowiecznego prawa handlowego” uruchamiają rozwój prawa miejskiego także w wymiarze ustrojowym. W dialektycznym współdziałaniu rady miejskiej i sądów ławniczych rosła rola pisemnej formy źródeł i dokumentów obrotu. Pismo stawało się nieodzowne także przy stosowaniu prawa (*quod non est in actis, non est in mundo*). Dokumentacja czynności prawnych i ich skutków stabilizowała wewnętrzny porządek i wzmacniała skuteczność prawa. Autor uwypukla znaczenie wiary publicznej. Notariusze i pisarze miejscy łączą *fides publica* z *utilitas publica*; pisarze ław jako autorzy kronik miejskich budują zaufanie społeczne. Gdy w późnym średniowieczu prawo jest już prawem ksiąg i dokumentów, pismo staje się skutecznym instrumentem „zarządzania” kulturą prawną.

Obszerny szkic Christiana Speera o początkach ksiąg miejskich w kręgu prawa magdeburckiego także dotyczy znaczenia pisma w kulturze prawnej („Stadtbücher im Magdeburger Rechtskreis. Die Anfänge neuer Formen pragmatischer Schriftlichkeit im. 13. und 14. Jahrhundert”, s. 333–63). Omawiając przyczyny wprowadzenia około połowy XIII w. ksiąg miejskich, autor wskazuje powstanie nowej praktyki przekazu informacji i przyjęcia przez urzędy zasady pisemności. Analizuje „idealne typy” ksiąg miejskich i ławniczych co do ich formy, procedury wpisów i ich treści. Spisane robocze ustalenia rady i ławy (nie zachowywano ich) przyjmowały po jakimś czasie postać wpisów

ostatecznych. Utrwalił się zwyczaj łączenia ich w poszyty, które stawały się księgami. Dokumentowanie działalności urzędowej wynikało z woli elit miejskich. Zapewniało nadzór i kontrolę, a także dawało stałe dochody z opłat za wprowadzanie, zmianę i wykorzystanie wpisów (w Magdeburgu były przedmiotem konfliktów między radą i ławą). W XIII w. nie były jeszcze zasadą wpisy czynności prawa prywatnego (nawet w zakresie nieruchomości i spraw spadkowych). Normą stały się dopiero w XIV w.

Dział zamyka praca Markusa Spätha o związkach prawa miejskiego i treści wyobrażanych na pieczęciach urzędowych („Stradtrecht und Siegelbild im mittelalterlichen Europa”, s. 365–83). Analiza łączy elementy historii prawa oraz sfragistyki i ikonografii. Obrazowe przedstawienia prawa przekazują wiadomości o wyobrażeniach i świadomości ich odbiorców, a także o społecznych aspektach rozumienia prawa i jego konotacjach. Pieczęć miejska była widomym znakiem odrębności wspólnoty i jej bytu prawnego, a w praktyce – środkiem uwierzytelnienia praw miejskich. Pieczęcie przedstawiały symbole, postaci i atrybuty gwarantów abstrakcyjnie rozumianej ochrony prawnej. Pieczęć miejska Magdeburga towarzysząca dokumentom „transferu” prawa nie miała jeszcze jego symboli. Dopiero w pieczęci ławy prawo staje się centralnym elementem przedstawienia. Zawiera ono charakterystyczne połączenie sądu i zbawienia (tronujący Chrystus jako sędzia świata). Späth uzupełnia analizę porównaniem Magdeburga z praktyką Soissons w północnej Francji i zestawieniem ikonografii na pieczęciach londyńskiej kapituły katedralnej oraz tamtejszej rady *barones*. Źródłem podobieństw jest niewątpliwie wspólne podłoże kulturowe.

Ostatnia część tomu poświęcona jest materialnym i społecznym aspektom przestrzeni miejskiej. Otwiera ją tekst Jerzego Piekalskiego o wczesnej historii trzech najważniejszych ośrodków miejskich: Czech, Śląska i Małopolski („Prag, Breslau und Krakau. Drei Varianten städtischer Frühformen in Ostmitteleuropa”, s. 387–401). Pragę, Wrocław i Kraków łączy pewne podobieństwo. Na miejscu przyszłych miast istniały już wcześniej „protomiejskie” osady o różnym charakterze i wielkości. Władcy kształtujący na nowo przestrzeń ośrodków miejskich musieli brać pod uwagę strukturę przestrzenną zamieszkałych obszarów oraz wcześniejszych mieszkańców. W Krakowie, a prawdopodobnie także we Wrocławiu, zastosowano w drugiej połowie XIII w. zasadę oddzielenia ich od nowo przybyłych, zasadniczo niemieckojęzycznych. Otrzymali oni własne prawa na wyodrębnionym obszarze, zorganizowanym urbanistycznie w odpowiadający im sposób. Stare osady, pozostałe poza obszarem zbudowanych wkrótce murów miejskich, podupadały. W późniejszym czasie włączano je do nowego ośrodka. Intensywność poprzedniej struktury osadniczej ograniczała swobodę nowych planów. Widać to zwłaszcza w Pradze, gdzie miasto na prawie niemieckim było tylko reorganizacją dawnej przestrzeni do nowych celów gospodarczych władcy. Uwarunkowania Wrocławia i Krakowa pozwoliły na większą swobodę urbanistyczną. We wszystkich przypadkach przewyższono historyczne ograniczenia przestrzenne. Układ miast o skoncentrowanej zabudowie i wielofunkcyjnych centrach wystawia dobre świadectwo średniowiecznym mierniczym i budowniczym.

Felix Biermann, Christofer Herrmann i Arkadiusz Koperkiewicz są autorami opracowania dotyczącego „opuszczonego miasta” Alt-Wartenburg – XIV-wiecznej lokacji na obszarze Warmii („Alt-Wartenburg im Kontext der spätmittelalterlichen Stadtgründungen im Ermland”, s. 403–21). Miasto to (dziś Barczewko) było założonym na prawie cheł-

mińskim po 1325 r. na surowym korzeniu niewielkim ośrodkiem o miejskiej strukturze i częściowo rolniczym charakterze. W 1354 r. doszczętnie zniszczył je najazd Litwinów. Nie zostało odbudowane. Badania historyków i archeologów pozwoliły na ustalenie jego charakterystyki i układu przestrzennego. Alt-Wartenburg prezentuje nowy typ w stosunku do osadnictwa pruskiego i do lokacji będących kontynuacją wcześniejszych skupisk ludności. Autorzy uważają, że sposób działania społeczności w odniesieniu do środowiska i jego zasobów, dający się odtworzyć na podstawie badań zatrzymanego we wczesnym etapie procesu osadniczego, jest typowy dla początków lokacji na obszarze „między ziemiami państwa Zakonu Krzyżackiego i Siedmiogrodem”.

Tom kończy opracowanie Clausa-Petera Hassego o magdeburskich budynkach i pomnikach definiujących miejską przestrzeń publiczną („Rathaus, Reiter, Roland und Hirsch als Rechtsdenkmäler. Zum Selbstverständnis der Stadt Magdeburg im Mittelalter”, s. 423–53). Chodzi o ratusz miejski, a także pomniki konnego rycerza (uważanego za cesarza Ottona, znak wolności miejskiej oraz całości praw), Rolanda (rycerza symbolizującego obronę praw) oraz statwę jelenia ze złotą obrozą (wyrażającego transcendentną łączność nieba i ziemi i wyższy porządek rzeczy). Wszystkie one powstały w XIV i XV w. i znajdowały się w historycznym centrum miasta wokół Starego Rynku. Magdeburg uległ zniszczeniom w czasie wojny trzydziestoletniej i w 1945 r., a dawne centrum zachowało się tylko częściowo. Niektóre pomniki zostały odtworzone dopiero współcześnie. O ile ich znaczenie w średniowieczu autor wiąże z rangą prawa w życiu miasta, o tyle odtworzenie starej symboliki jest wyrazem łączności mieszkańców i władz z przeszłością i potwierdzeniem tradycji.

Kończącą część tomu zajmują spisy źródeł (s. 456–63) i literatury (s. 464–503), indeks osobowy (s. 504–7) i nazw miejscowych (s. 508–13, dość konsekwentnie z podwójnym indeksowaniem nazw aktualnych i w brzmieniu przyjętym w języku niemieckim). Idą za nimi informacje o autorach prac zamieszczonych w prezentowanej publikacji (s. 514–6) oraz o pochodzeniu lub autorstwie ilustracji (s. 517–9) i karta redakcyjna (s. 520, z której wynika, że wydawnictwo oznaczyło publikację datą roczną 2018).

Publikacja została wydana niezwykle starannie, w pięknej i bogatej szacie graficznej.

Bibliografia

- Balogh, Elemér, red. *Schwabenspiegel-Forschung im Donaugebiet*. Berlin-Boston: De Gruyter, 2015.
- Bily, Inge, Carls, Wieland i Gönczi, Katalin. *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Polen. Untersuchungen zur Geschichte des Rechts und seiner Sprache*. Berlin-Boston: De Gruyter, 2011.
- Bily, Inge, Carls, Wieland, Gönczi, Katalin i Lazar, Marija. *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Tschechien und in der Slowakei. Untersuchungen zur Geschichte des Rechts und seiner Sprache*. Berlin-Boston: De Gruyter, 2021.
- Carls, Wieland i Gönczi, Katalin. *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Ungarn und Rumänien, Autonomie und Rechtstransfer im Donau- und Karpatenraum*. Berlin-Boston: De Gruyter, 2014.
- Coing, Helmut, red. *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. München: C.H. Beck Verlag, 1973–1988.

- Gönczi, Katalin i Lazar, Marija. „Slavistik und rechtshistorische Ostmitteleuropaforschung an der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig”. *Bulletin der deutschen Slavistik* 21 (2015): 73–82.
- Lück, Heiner i Eichler, Ernst, red. *Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa. Sachsen- spiegel und Magdeburger Recht*. Berlin-Boston: De Gruyter, 2008.
- Lück, Heiner, Puhle, Matthias i Ranft, Andreas, red. *Grundlagen für ein neues Europa. Das Magdeburger und Lübecker Recht in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Köln-Weimar-Wien: Böhlau, 2009 (Quellen und Forschungen zur Geschichte Sachsen-Anhalts, 6).
- Oestmann, Peter. „Kulturelle Vernetzung in Europa. Das Magdeburger Recht und seine Städte. Wissenschaftlicher Begleitband zur Ausstellung «Faszination Stadt»”. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung* 138, issue 1 (2021): 520–1.
- Rasche, Anja. „Kulturelle Vernetzung in Europa. Das Magdeburger Recht und seine Städte. Wissenschaftlicher Begleitband zur Ausstellung «Faszination Stadt». Besprechung”. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 69, issue 1 (2020): 122–4; także w *Sehepunkte* 20, issue 7/8 (2020), <http://www.sehepunkte.de/2020/07/> (dostęp: 1.01.2022).